

5. Orekhova, Y. A. (2005). *Formyrovanye lnhvokulturnoi kompetentsyy v protsesse obuchenya ynostrannomu yazyku*. [Formation of linguocultural competence in the process of teaching a foreign language]. Kyiv.

6. Synkevych, H. (2002). *Pesnia na uroke anhlyiskoho yazyka*. [The song is in the English lesson]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КАПІТАН Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: методика викладання іноземних мов у школі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

КАПІТАН Tetiana Anatoliivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Linguodidactics and Foreign Languages, Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: methodology of foreign language teaching in school.

*Дата надходження рукопису 17. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н., професор С. І. Шандрук*

УДК 678. 89.

ДЕМЧЕНКО Юлія Миколаївна –

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методик дошкільної і початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: pednauk@gmail.com

«УРОК МИСЛЕННЯ» В ДИДАКТИЧНІЙ СИСТЕМІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасна система шкільного виховання потребує оновлення, зокрема завдяки урізноманітненню форм навчально-виховної роботи.

У процесі становлення сучасної національної школи в Україні особливої актуальності набувають численні ідеї українського педагога В. Сухомлинського. Великий інтерес у вчителів викликає його досвід у сфері розумового виховання учнів через спілкування з природою, зокрема через проведення уроків на тлі природи.

Дидактична система, реалізована в 40-70 рр. ХХ ст. в Павлівській середній школі педагогічним колективом під керівництвом В. О. Сухомлинського, збагатила теорію і практику вітчизняної педагогіки традицією проведення «уроків на природі», які згодом отримали назву «уроків мислення».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дидактичні погляди В. Сухомлинського в різний час досліджували такі науковці як М. Антоненко, Л. Боднар, О. Замашкіна, Т.Челпаченко та ін.

Мета статті – визначити місце «уроків мислення» в дидактичній системі В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення «уроків мислення» починалося в початковій школі і тривало в середній ланці. В. О. Сухомлинський

використовував в їхній організації ідеї «радості пізнання», «стимулювання активності думки», «створення вузликів знань», «вбудовування ланцюжків думки» тощо. Для учнів початкової ланки це була своєрідна «Школа радості», вперше описана в епоху Середньовіччя італійським педагогом-гуманістом В. де Фельтре.

Починалися ці уроки зі спостереження за предметами та явищами навколишнього світу, які викликали зустрічні питання, стимулювали почуття цікавості та інтересу. Для підлітків «уроки мислення» ставали поштовхом до пошуку сенсу життя, вибору професії. Проблеми, які обиралися педагогами для проведення «уроків мислення» з підлітками, зачіпали глибинну сутність звичних явищ, вчили аналізувати, порівнювати, узагальнювати тощо. «Уроки мислення» ставали засобом самовираження особистості учня, адже В. О. Сухомлинський вважав, що учень, який зрозумів таємниці пізнання природи на «уроці мислення», зможе осмислити свою роль у навколишньому світі. Педагогічний колектив Павлівської середньої школи переконався в тому, що саме система «уроків мислення» готувала учнів до активної роботи думки. «Це стало засобом формування поглядів вихованця, його ставлення до розумової праці і до самого себе» [7, с. 119].

У педагогіці відсутнє наукове визначення «уроку мислення» як форми організації

навчального процесу, однак в працях В. О. Сухомлинського ми знаходимо його тлумачення.

«Уроки мислення, – пише В. О. Сухомлинський, – це уроки серед природи, подорожі до джерела живої думки. Ось на одному з уроків діти розмірковують про явища, причини та наслідки. В навколишньому середовищі вони шукають причинно-наслідкові зв'язки, описують їх. Я бачу, як думка моїх дітей стає яскравішою, багатшою, виразнішою, як слово стає більш емоційним, починає грати, тремтіти» [6, с. 10].

Під системою «уроків мислення» В. О. Сухомлинський розуміє «школу думки, без якої не уявляється повноцінної, ефективної розумової праці на всіх уроках не лише в початковій школі, але і в наступні періоди навчання». Ця школа є фундаментом творчих розумових сил, необхідних для опанування новими знаннями. Виховний сенс «уроків мислення» передбачає постійне використання знання» [5, с. 429–430].

На основі аналізу педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського сформулюємо педагогічні умови, які сприяють організації та проведенню «уроків мислення»:

- розвинений кругозір та ерудиція педагога;
- керування процесом мислення учнів на уроці;
- підготовка не до окремого уроку, а до системи уроків;
- організація різноманітної розумової діяльності учня на уроці;
- розуміння психологічних процесів, що відбуваються в свідомості учня;
- створення емоційного фону уроку [7, с. 112–115].

Аналіз педагогічного досвіду Павлиської середньої школи, архівних матеріалів (протоколи засідань педагогічної ради, психолого-педагогічного семінару, аналізу уроків директором) сприяв виявленню розвиваючих завдань, які ставили педагоги на «уроці мислення»: розвиток умінь спостерігати явища навколишнього світу; збагачення життєвого і емоційного досвіду учня; накопичення природовідповідного матеріалу як основи розвитку абстрактного мислення; уточнення конкретних предметів і явищ природи, їхньої взаємодії і взаємозв'язків; розвиток умінь виділяти спільне та відмінне в предметах, висування гіпотези, вміння робити самостійні висновки; встановлювати взаємозв'язки між розвитком мислення і мовлення учнів; розширення словникового запасу; пробудження пізнавальних інтересів учнів; спонування до творчості за допомогою слова, мистецтва, музики, праці; розвиток

уяви, фантазії, пам'яті тощо.

В. О. Сухомлинський прагнув, щоб «уроки мислення» не перетворювалися в традиційне сприйняття картин і образів природи, а ставали початком активного мислення, теоретичного осмислення навколишнього світу, вибудовування системи наукових знань [7, с. 136].

У дидактичній системі В. О. Сухомлинського сформульовані вимоги до «уроку мислення», які умовно можна віднести до трьох груп: дидактичні, виховні та організаційні. До дидактичних вимог відносяться:

- 1) чітке формулювання освітніх завдань (навчання учнів бачити, аналізувати, висловлювати словом те, що вони бачать, уважно спостерігати за навколишнім світом; пояснювати і описувати словом предмети, явища, ознаки, дії; розвиток мислення і мовлення учнів, уяви, фантазії; збагачення кругозору тощо);
- 2) визначення оптимального змісту «уроку мислення» відповідно до цілей і завдань;
- 3) вибір раціональних методів, прийомів і засобів навчання, які забезпечують пізнавальну активність (спілкування з природою, екскурсії), поєднання колективної роботи на уроці з самостійною діяльністю учнів (складання казок, притч, загадок, спостереження за явищами природи). «Як великого нещастя остерегайтеся того, – радив Василь Олександрович, – щоб розумові сили підлітка йшли лише на запам'ятовування, заучування. Це небезпечний ворог гармонійного розвитку особистості» [5]. Особливу роль у розвитку мислення В. О. Сухомлинський надавав книзі. Великим завданням педагогічного колективу було те, щоб у кожного учня було читання, не пов'язане безпосередньо з уроками (але, звичайно, викликане інтересами і питаннями, що вивчалися на уроці). «Я бачу виховне завдання виняткової важливості в тому, щоб читання стало найсильнішою, нездоланною духовною пристрастю кожної дитини, щоб у книзі людина на все життя знайшла привабливе і розкішне спілкування з думкою, красою, величчю людського духу, невичерпним джерелом знань. Це одна з елементарних закономірностей виховання: якщо людина не знайшла в школі світу книг, якщо цей світ не відкрив перед нею інтелектуальних радостей буття, школа нічого їй не дала і вона пішла в життя з порожньою душею» [3, с. 67]. В. О. Сухомлинський підкреслює, що для розвитку творчих здібностей в дитячому віці «потрібна діяльність, яка зачіпає розум, що вимагає винахідливості, кмітливості», адже від діяльності в молодшому віці залежить те, які

здібності відкриваються в дитині потім. Сутністю виховання здібностей В. О. Сухомлинський вважає допитливість: «Чим раніше виховується допитливість, тим більший діапазон здібностей розкривається в людині» [7, с. 56].

Читати за потребою, думати, мислити, на думку В. О. Сухомлинського, підліток повинен в два, в три рази більше, ніж задано йому за підручником. До такого висновку його привів багаторічний досвід практичної діяльності. Читання як природна потреба – головна умова розвитку розумових та творчих здібностей. За допомогою читання відкривається потреба мислити, відкривати нове, дивуватися величчі і силі розуму. У цьому, на думку педагога, і полягає сенс інтелектуального життя підростаючої особистості. Без такого читання просиджування над підручником неминуче перетворюється в зубріння, воно отупляє розум, перетворює навчання в обтяжливу повинність. Там, де немає читання за потребою мислити і пізнавати, оволодіння підручником стає непосильною працею. Небажання вчитися виникає через відсутність інтелектуально багатого та насиченого життя.

Окреслимо виховні вимоги, які висуваються до «уроку мислення»:

- 1) акцент на виховних завданнях уроку (виховання прагнення створювати красу, розвивати допитливість, чуйність, людяність, доброту, сердечність; формування естетичних смаків, інтересу і любові до природи);
- 2) формування на основі набутих знань високих моральних якостей особистості учнів, забезпечення тісного зв'язку навчання з життям;
- 3) створення атмосфери відвертості та відкритості у відносинах між учнями та вчителем.

В. О. Сухомлинський бачив важливу виховну мету «уроку мислення» в тому, щоб запалити у школяра вогник спраги пізнання. «Якщо після мого уроку, – писав В. О. Сухомлинський, – підліток не відчуває бажання дізнатися більше, ніж я йому розповів, якщо це бажання не перетворюється в прагнення, в стимул, який примушує багато годин сидіти над книгою, – значить виховна мета уроку не досягнута. Прийти в клас з думкою – це, образно кажучи, принести з собою здивування. Вихованець мій повинен пережити відчуття подиву при вигляді безмежного океану знань, відчуття себе не безсилою порошинкою, а сміливим мореплавцем. Мій урок повинен надихнути його сміливістю, необхідною для того, щоб впливати в океані знань. Від того, як і що читає людина в юності, залежить становлення в ній мислителя-трудівника. Який би предмет

ви не викладали підростаючому поколінню, ви повинні пробуджувати потяг до книг, які перейняті ідеями, що звеличують, облагороджують людину, що стоїть на порозі самостійного життя» [7, с. 156].

Захопленість процесом мислення, моральне задоволення від розумової перемоги – найважливіший засіб виховання допитливості та спраги знань. З метою виховання потреби в пізнанні навколишнього світу в Павлівській середній школі широко використовували наочність, технічні засоби, цікавий фактологічний матеріал. Вчителі прагнули показати практичну цінність, та життєву необхідність знань. Разом з батьками педагоги працювали над усвідомленням кожним учнем розуміння навчання як серйозної праці, як боргу перед суспільством.

Знання, отримані школярами, відзначав В. О. Сухомлинський, повинні не просто запам'ятатися, але і вплинути на почуття учнів, викликати в їхніх душах певне ставлення до почутого або побаченого. Вчитель вимагав, щоб гарячі, як розпечене залізо, сторінки історії запалювали в юних душах прагнення до подвигу, вчили жити. «Я глибоко переконаний, – писав він, – що мова тут йде не тільки про історію, а й про інші галузі людських знань, отриманих людьми в напруженій боротьбі, яка не обійшлася без жертв, адже на шляху до істини, вистражданої людьми, були і блукання, і помилки, і перемоги» [4, с. 45]. Переконаність учнів в процесі «уроку мислення» має в своїй основі переконаність вчителя. Байдужість учня до навчання часто має причиною байдужість вчителя, навіть якщо він зовні намагається побудувати урок цікаво. Учні відчувають, що те, що говорить вчитель, не пройшло через його душу, не запалило її полум'ям переконаності.

До організаційних вимог, що висуваються до «уроку мислення», відносяться:

- 1) попередня підготовка і вибір місця проведення уроку;
- 2) наявність творчого плану проведення уроку;
- 3) чіткість проведення уроку, точність постановки питань, що сприяють активізації думки, уваги, розвитку творчих здібностей учнів.

Вивчення архівних матеріалів педагогіко-меморіального музею імені В. О. Сухомлинського дозволяє зробити висновок про те, що «уроки мислення» мали різноманітну структуру. У Павлівській середній школі вони не планувалися і не проводилися шаблононо, за єдиним, раз і назавжди встановленим планом (алгоритмом). На вибудовування внутрішньої структури «уроку мислення» великий вплив мав творчий характер роботи вчителя і конкретна психолого-педагогічна ситуація в класі. Кожен

«урок мислення» відрізнявся від інших уроків своїми особливостями, навіть якщо вони проводилися по одному і тому ж предмету в паралельних класах. На «уроці мислення» можна було побачити специфічний «педагогічний почерк» вчителя.

Аналіз досвіду педагогічного колективу Павлівської середньої школи, педагогічних праць В. О. Сухомлинського дозволив виокремити наступні етапи «уроку мислення»: 1) мотивація за допомогою емоційних питань, загадок, завдань; 2) актуалізація теми (розповіді учнів, бесіди з учнями, спостереження, приклади з поезії, прози, використання взаємодії різних видів мистецтва); 3) ілюстрація творчих робіт учнів (казок, оповідань тощо); 4) похід в улюблене учнями місце; 5) складання словничка за темою уроку; 6) творчі домашні завдання.

Вчитель на «уроці мислення» визначав напрям і хід думок своїх учнів, тим самим пробуджуючи в них радість пізнання. Організація пізнавальної діяльності учнів на «уроці мислення» здійснювалася в процесі створення умов для продуктивної розумової роботи учнів. Педагогами ретельно планувалися способи сприйняття учнями досліджуваних об'єктів і явищ та їхнє осмислення. Використання різних форм роботи на «уроці мислення» дозволяло вчителю актуалізувати в пам'яті учнів раніше засвоєні знання і вміння, необхідні для сприйняття нових знань (бесіда, індивідуальне опитування, вправи на повторення тощо). Знання, отримані школярами на «уроці мислення», повинні не просто запам'ятовуватися, але і відбиватися в їхніх почуттях, – писав Василь Олександрович, – викликати в їхніх душах певне ставлення до почутого або побаченого, щоб знання стали «своїми», були б не просто фактором пам'яті, а стали б дорогими і близькими,

Благодатним джерелом, що розвиває дитяче мислення, благородні почуття і прагнення, В. О. Сухомлинський вважав казку, притчу, гру, фантазію. «Без казки, – писав він, – живої, яскравої, яка опановує свідомістю і почуттями дитини, неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови на певному щаблі людського мислення і мови» [7, с. 32].

В. О. Сухомлинський був переконаний, що для написання твору або казки дитині потрібно «дати поштовх» для роботи думки, тобто «одухотворити» її, тоді вона сама охоче буде їх складати. Василь Олександрович стверджував, що дитина не складе твори, якщо на її очах не складе такої казки сам учитель. Учитель може показати дітям, як пишеться початок казки, а далі дитяча фантазія розгорається сама. В. О. Сухомлинський був

твердо переконаний, що вчитель повинен створити обстановку, в якій моральні поняття про добро і зло, правду і неправду, честь і безчестя стали б зрозумілими, відчутими.

У процесі організації та проведення «уроку мислення» В. О. Сухомлинський реалізовував свій головний виховний принцип – дбайливого ставлення до особистості дитини. Розроблена в Павлівській середній школі система засобів роботи зі слабкими учнями дозволяла кожній дитині знайти посилене завдання, повернути впевненість у собі, радісний блиск в очах та чудову просвітленість, яку він називав пробудженням краси душі. Його девіз – немає безнадійно важких! У кожній дитині живе прагнення відчувати власну гармонію, пережити радість бажання, радість захоплення [3].

В. О. Сухомлинський сформулював вимоги до техніки проведення «уроку мислення»: – створення емоційного фону, здатного викликати інтерес до навчання та потреби в знаннях; – темп і ритм уроку повинні бути оптимальними, методи і прийоми вчителя і учнів логічними і завершеними; – психологічний контакт вчителя і учнів на уроці передбачає дотримання педагогічного такту та присутність педагогічного оптимізму.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Таким чином, на «уроці мислення» в Павлівській середній школі вчитель щодня здійснював освіту, виховання і всебічний розвиток учнів. На «уроці мислення» розвиваються пізнавальні та творчі здібності учнів, формуються вміння наукового мислення, виховується любов до книги. Це головна сфера інтелектуального життя вихованців, в якій повсякденно відбувається духовне спілкування наставника, який має життєвий досвід і його вихованців, що вступають на перші щаблі дорослого життя [6, с. 160].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. В. А. Сухомлинский. Антология гуманной педагогики / сост. и авт. вступ. ст. Г. Д. Глейзер. – М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 1997. – 224 с.
2. Розенберг, А. Я. Урок в дидактической системе В. А. Сухомлинского / А. Я. Розенберг // Василий Александрович Сухомлинский и современность: материалы Четвертых всеукраинских пед. чтений. – Вып. 4. – 1997. – 245 с.
3. Рындак В. Г. Уроки Сухомлинского / В. Г. Рындак. – изд. 2-е. – М.: Пед. вестн., 2003. – 340 с.
4. Сухомлинский, В. А. Письмо о педагогической этике / В. А. Сухомлинский // Нар. образование. – 1970. – № 11. – С. 48–52.
5. Сухомлинский, В. А. Павлышская средняя школа: обобщение опыта учеб.-воспитат. работы в сел. сред. школе / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 393 с.

6. Сухомлинский, В. А. Разговор с молодым директором школы / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1982. – 206 с.

7. Сухомлинский, В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – Киев: Радянська школа, 1974. – 288 с.

REFERENCES

1. V. A. Sukhomlinskiy. (1997). *Antologiya gumannoy pedagogiki*. [Anthology of humane pedagogy]. Moscow.

2. Rozenberg, A. Ya. (1997). *Urok v didakticheskoy sisteme V. A. Sukhomlinskogo*. [A lesson in V. A. Sukhomlinsky's didactic system]. Kyiv.

3. Ryndak, V. G. (2003). *Uroki Sukhomlinskogo*. [Lessons of Sukhomlinsky]. Moscow.

4. Sukhomlinskiy, V. A. (1970). *Pis'mo o pedagogicheskoy etike*. [A letter on pedagogical ethics]. Moscow.

5. Sukhomlinskiy, V. A. (1979). *Pavlyshskaya srednyaya shkola: obobshcheniye opyta ucheb.-vospitat. raboty v sel. sred. Shkole*. [Pavlysh secondary school: a generalization of the experience of teaching and upbringing. work in villages. medium. school]. Moscow.

6. Sukhomlinskiy, V. A. (1982). *Razgovor s*

molodym direktorom shkoly. [A conversation with the young school principal]. Moscow.

7. Sukhomlinskiy, V. A. (1974). *Serdtse otdayu detyam*. [The heart is given to children]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДЕМЧЕНКО Юлія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методик дошкільної і початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутнього вчителя.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DEMCHENKO Yuliya Mykolaivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Chair of Methods of pre-school and Post-Primary Education of the Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: professional training of future teachers.

Дата надходження рукопису 17. 08. 2018 р.

Рецензент – д.п.н., професор С. І. Шандрук

УДК 373.3.016;811.161.2

КІНДЕЙ Леся Григорівна –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: lesyakindei@gmail.com

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗДОБУТКІВ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. З огляду на те, що нині Україна потребує серйозного реформування національної системи освіти, урядом держави затверджено новий Державний стандарт початкової загальної освіти [3], що дозволить забезпечити реалізацію Концепції Нової української школи, прогнозований розвиток освіти як системи, організувати єдиний освітній простір у державі, закласти концептуальні засади досягнення якості навчального процесу, реалізувати структурні компоненти формули успіху Нової школи [8, с. 6]. Для цього розроблено Концептуальні засади реформування середньої освіти – документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, потребу гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що забезпечить психологічний комфорт і сприятиме вияву творчості дітей [8, с. 8], однак для відродження національної

свідомості нашого народу в сучасних умовах важливе значення мають найкращі здобутки видатних українських педагогів та методистів. З-поміж них на належну увагу заслуговує постать В. Сухомлинського, який зробив вагомий внесок у формування методики навчання української мови. Особливо цінними є його погляди щодо мовленнєвого розвитку учнів, оскільки на сучасному етапі функціонування загальноосвітньої школи пріоритетним напрямом початкової ланки є вироблення в дітей розвинених творчих здібностей завдяки вивченню рідної мови та володінню словом у всіх галузях комунікації. Вимогами Державного стандарту початкової освіти передбачено вільне володіння державною мовою, що виявляється в умінні усно й письмово висловлювати думки, почуття; чітко та аргументовано пояснювати факти, відчувати красу слова; усвідомлювати роль мови для ефективного спілкування та культурного самовираження; готовність уживати